

ΠΕΡΙΛΗΨΙΣ

Ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται τὴν γένεσιν καὶ τὴν ἐξάπλωσιν τῶν διαφόρων εἰδῶν ἀλατούχων ἔδαφῶν τῶν ἀπαντώντων εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Θεσσαλονίκης, ἤτοι ἀλατούχων, ἀλατούχων ἀλκαλικῶν, ἀφαλατιζομένων ἀλκαλικῶν καὶ ἀπαλκαλιωμένων ἀλκαλικῶν ἔδαφῶν. Ἀποδίδει τὴν γένεσιν τῶν ἀλατούχων καὶ τῶν ἀλατούχων ἀλκαλικῶν ἔδαφῶν τῆς ἀλουβιακῆς πεδιάδος κυρίως εἰς παλαιότεραν κατάκλυσιν τῆς πεδιάδος ταύτης ὑπὸ τῆς θαλάσσης. Τὴν ἐξάπλωσιν ἀφαλατιζομένων καὶ ἀπαλκαλιωμένων ἀλκαλικῶν ἔδαφῶν ἐπὶ τῶν περιβαλόντων τὴν πεδιάδα διλουβιακῶν καὶ τριτογενῶν σχηματισμῶν ἀποδίδει εἰς ἐπελθοῦσαν, λόγῳ τεκτονικῶν κινήσεων τῆς περιοχῆς, ταπεινώσιν τῆς στάθμης τοῦ ἔδαφικοῦ ὑδροφόρου ὀρίζοντος. Δίδει τὴν ἀνάλυσιν τομῆς ἀλκαλικῶν ἔδαφους μὲ ὄξινον ἀντίδρασιν, θεωρῶν τοῦτο ὡς ἀπαλκαλιωμένον ἔδαφος, ὑποστὰν δευτερογενῆ ἐναλάτισιν. Τέλος διατυπώνει τὴν γνώμην ὅτι κατὰ τὴν σχεδιαζομένην ἄρδυσιν τῆς ἐκτάσεως πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψει σοβαρῶς ἡ παρουσία τῶν ἀλατούχων ἔδαφῶν ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ διὰ νὰ μὴ γίνωσι λάθη μὲ σοβαρὰς οἰκονομικὰς συνεπείας.

ΕΛΛΗΝΟΛΟΓΙΚΟΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΝ
ΤΗΣ ΓΕΩΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ. — Περὶ διμεταλλισμοῦ καὶ περὶ μορφῶν καταναγκαστικῆς νομισματικῆς κυκλοφορίας παρ' ἀρχαίοις καὶ ἰδίᾳ τοῖς Ἑλλήσι*, ὑπὸ Κωνσταντίνου Χρ. Βουρνάζου. Ἀνεκοινώθη ὑπὸ κ. Γ. Μπαλῆ.

α' — Τὸ νομισματικὸν σύστημα τῶν ἀρχαίων λαῶν, φέρ' εἰπεῖν, Σημιτῶν, Αἰγυπτίων, Φοινίκων, Ἑλλήνων, Ρωμαίων, ὡς ἐπὶ τὰ πολλά, δὲν ἔχει τελείως ἐξιχνιασθῆ καὶ διερευνηθῆ, πολλαχοῦ δὲ καὶ παρὰ πλείστοις οἰκονομολόγοις καὶ νομισματολόγοις θεωρεῖται ἔτι καὶ σήμερον ἀσαφὲς ἢ συνεσκοτισμένον.

Πολὺ μᾶλλον, ἐθεωρήθη παρὰ τῶν οἰκονομολόγων ἐν γένει ἄγνωστος ὁ θεσμὸς τῆς καταναγκαστικῆς κυκλοφορίας παρ' ἀρχαίοις, ἀποδιδόμενος συνήθως εἰς δημιουργικὴν ἐφεύρεσιν τῶν Σινῶν ἐπινοησάντων τὸ χάρτινον νόμισμα, ὅπερ ἐπεκλήθη Φέι-Τσιὲν ἤτοι ἱπτάμενον νόμισμα(!) κατὰ τὴν 9^{ην} ἑκατονταετηρίδα.

Οὕτως οἱ ἱστοριοδίφαι οἰκονομολόγοι δὲν παρέσχον σοβαρὰν συμβολήν, ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὸ νομισματικὸν καθεστὸς τῶν ἀρχαίων Ἑβραίων καὶ Ἑλλήνων, ἐξικνούμενοι μέχρι τοῦ σημείου, ἔνθεν μὲν νὰ ἀποδέχωνται ὅτι τὰ ἐκ τῶν δύο πολυτίμων μετάλλων νομίσματα, προελθόντα κυρίως ἀπὸ τῆς προοδευτικῆς ἀνελιξέως τῆς Ἰωνικῆς φυλῆς, δὲν ἦσαν εὐχρηστα παρ' αὐτοῖς, ἐπικρατούσης ὡς τὰ πολλά, τῆς κυκλοφορίας

* CONST. CH. VOURNASOS. — Du bimétallisme et du Cours-forcé dans la Grèce-antique.

χαλκῶν καὶ σιδηρῶν νομισμάτων, ἐτέρωθεν δὲ ὅτι πλειστάκις προσέφευγον εἰς κιβδήλευσιν, ἐν δειναῖς περιστάσεσι μιγνύοντες τὰ βραδύτερον μεταδοθέντα ἐκ Λυδίας χρυσᾶ νομίσματα, μετὰ κράματος (εὐτελεστέρων μετάλλων) λόγῳ ἀγνοίας τῆς ἀξίας τῆς ὕλης.

Ἄλλ' ἡμεῖς πρὸ ἱκανοῦ χρόνου, ἐν τοῖς οικονομολογικοῖς ἡμῶν ἔργοις («*Ἀρχαίων Ἑλλήνων Οἰκονομικά*» — «*Ἀρχαίων Ἀθηναίων Οἰκονομικά*» — «*Σύστημα Πολιτικῆς Οἰκονομίας*» — «*Ἡ σχέση τῆς νομισματικῆς ὕλης πρὸς τὴν ἀξίαν*» κλπ.), ἐθίξαμεν τὰ τοιαῦτα νομισματικὰ τῆς ἀρχαιότητος προβλήματα, καὶ ὑπεδείξαμεν ὅτι σχετικαὶ πλάναι κρατοῦσι παρὰ πολλοῖς οικονομολόγοις περὶ τούτων, ἰδίᾳ δὲ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς κιβδηλεύσεως, ἐκείνης. Ἐκτοτε δέ, ἐξακολουθοῦντες τὴν ἔρευναν, κατελήξαμεν εἰς ἀπόλυτον πεποίθησιν, ὅτι τόσον ἢ καταγγελλομένη διὰ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας ἀγνοία ὡς πρὸς τὴν εὐχρηστον χρῆσιν πολυτίμων μετάλλων, ὡς νομισματικῶν κανόνων, ὅσον καὶ ἡ ψεγομένη κιβδηλεύσις παρ' αὐτοῖς, ἔχουσι τελείως παρερμηνευθῆ καὶ παρενοηθῆ. Ἡ δὲ τοιαύτη ἐξερεύνησις ἡμῶν, θεμελιωθεῖσα τόσον ἐπὶ ἀναμφιλέκτων ρήσεων ἀρχαίων συγγραφέων, ὅσον καὶ ἐπὶ γεγονότων ἐδραζομένη, ἔπεισεν ἡμᾶς ὅτι τὸ νομισματικὸν σύστημα τῶν ἀρχαίων, ἰδίᾳ δὲ τῶν Ἑλλήνων, ἐδράζετο ἐπὶ διμεταλλικῆς βάσεως, κατ' ἀρχήν, διπλοῦ κανόνος χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, τοῦ σιδήρου καὶ τοῦ χαλκοῦ ἐπιφυλαχθέντος διὰ τὰ συμπληρωματικὰ νομίσματα μόνον (*Billon*), καὶ ὅτι ἡ καταγγελλομένη κιβδηλεύσις δὲν ἦτο πράγματι ἢ μορφή καταναγκαστικῆς κυκλοφορίας μετ' ἄλλων ποικίλων τύπων διαπλασθεῖσα παρ' ἀρχαίους, καὶ τεθεῖσα εἰς ἐφαρμογὴν ἐν ἀντιμετωπίσει δεινῶν οικονομικῶν περιστάσεων, ἀκριβῶς δηλονότι ὡς σήμερον ἐπισυμβαίνει.

Ἦδη, τὴν τοιαύτην ἐξερεύνησιν, καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς ἀναμφισβήτητα αὐτῆς πορίσματα, λαμβάνομεν τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλωμεν, ἐλέγχοντες τὰς ἀντιπάλους δοξασίας καὶ καταδεικνύοντες ὅτι ἄλλοθι κεῖται, ἡ δεσποτεία τῆς γνησιότητος τῆς ἐρένης καὶ τῆς ἀληθείας.

β' — Ἐὰν πράγματι ἀναδράμωμεν πολὺ πρὸς τὰ ὀπισθεν, εὐρίσκομεν ὅτι πλὴν τῆς ἀρχαίας ἀνταλλαγῆς (*Troc*) πρωτογενῶς παρατηρουμένης, λ.χ. ἐν Σιβηρίᾳ παρ' ἢ ἐχρησιμοποιοῦν ὡς νομίσματα κύβους ἄλατος, — ὡς καὶ σήμερον ἀκόμη ἐν Αἰθιοπία καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς, — κροκίδας κυανοῦ βάμβακος ἢ κογχύλια (*Cauris* ἢ *Zimbi*), παρ' Ἰουδαίους ὅμως ἐγένετο χρῆσις μεταλλικῶν δίσκων, ἀρχικῶς μὴ σεσημασμένων, καὶ ὑποκειμένων εἰς τὸ «σύστημα σταθμίσεως». Οὕτω λ.χ. ἐν Βαβυλῶνι, λόγῳ τῶν ἐκ τῆς σταθμίσεως συναλλάκτικῶν δυσχερειῶν, ἐθεσπίσθη ὠρισμένον μέτρον νομισματικοῦ βάρους, θεωρούμενον μέτρον ἀξίας καὶ ἐδραζόμενον ἐπὶ τῆς ἐξηκοστῆς διανομῆς (Σαμουήλ I. 8. 9. Ἰὼβ 11. 42. Μωσῆς 33. 35. 25. 42. Πρβλ. *Kautsch*: «*Heilige Schrift*» σελ. 107 καὶ ἐπ.). Παρὰ δὲ τοῖς Ἀσσυρίοις καὶ Αἰγυ-

πτίοις, ἀρχήθεν μὲν ἐκράτει τὸ «*σταθμιστικὸν σύστημα*» τῶν μετάλλων, βραδύτερον δὲ εἰσῆχθη τὸ σεσημασμένον νόμισμα¹.

Ἔτι ἀρχαιότερον ὅμως, ὡς ἀναφέρεται ἐν τῷ «*ἱεροῦ εὐαγγελίῳ τῶν Ἰνδοῶν*» = τῷ *Rig—Veda*, ὡς καὶ ἐν τῇ Συλλογῇ Νόμων τοῦ Ζωροάστρου (*Zend-Avesta*), τὰ συναλλακτέα ἐτιμῶντο κατὰ βοῦς, ὡς καὶ κατὰ τὴν ὀμήρειον ἐποχὴν, ἀλλὰ καὶ ἔτι βραδύτερον παρὰ Φράγκοις. Πράγματι δέ, ἡ ἔρευνα, ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ ἱστορικὴ τοῦ ζητήματος, κατέδειξεν, ὅτι ὄντως ἀρχιγενῶς, ὡς *μετρικὴ μονάς*, ἐθεωρήθησαν, τὰ κτήνη, ἰδίᾳ δὲ οἱ βόες. Πλὴν μεταγενέστερον, νομίζομεν δὲ ἡμεῖς, καὶ πρότερον, ἦτοι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ὀμήρου, ἢ κατὰ βοῦς ἀποτίμησις, ἀφεώρα πρὸς νομισματικὴν μονάδα σεσημασμένην τύπῳ βοός, διότι πλεῖστα νομίσματα χαλκῶ ἀναγόμενα εἰς τοὺς χρόνους τούτους, ὡς καὶ ἕτερα ἀνευρεθέντα ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Βαβυλωνίᾳ, ἀναγόμενα δὲ εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἐξορίας, ἔφερον τύπον βοός ἢ καὶ λέοντος. Ἀληθῶς δ' εἶπεῖν, ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ, τῆς ἐκφράσεως δηλονότι τοῦ νομίσματος κατ' ἀντιπροσώπευσιν, ἐκ τοῦ εἰκονίζοντος αὐτὸ τύπου, καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ οἰκονομικῇ ἱστορίᾳ δὲν εἶνε ἀσυνήθης, διότι εἶνε γνωστὸν ὅτι ὡς ὠμίλου περὶ *φοινικίων*, *λουδοβικίων*, *κορωνῶν* (στέμματος), ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τούτων σχετικῶν παραστάσεων, οὕτω καὶ περὶ βοῶν θὰ ἠδύνατο τὸ αὐτὸ νὰ ὑποστηριχθῆ. Ὡσαύτως τὸ σημερινὸν Ἰνδικὸν νόμισμα «*Rupya*» παράγεται ἐκ τοῦ *Rupa* = κτήνος ὅπως ἄλλως τε, καὶ ἡ ἐβραϊκὴ λέξις «*Kassaph*» σημαίνει νόμισμα καὶ ἅμα ποιμνιον! Εἶνε δὲ γνωστότατον ὅτι ἐκ τοῦ «*pecus*», ὅπερ σημαίνει κτήνος, παρήχθη τὸ *pecuniūm*, τῶν λατίνων, τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχικὴ νομισματικὴ μονάς, ἦτο τὸ «*as libralis*,» ἐκ μίγματος κασσιτέρου μετὰ μολύβδου ἢ χαλκοῦ, τὸ πρῶτον μὲν φέροντος κεφαλὴν βοός, εἶτα δέ, ὀπότεν ἐξ Ἑλλάδος, τὸ σύστημα τῆς διὰ κτηνῶν νομισματικῆς ἐκπροσωπήσεως, ἀντικατεστάθη διὰ *μεταλλικῶν*, ὅτε μὲν ὠσειδῶν, ἄλλοτε δὲ στρογγύλων δίσκων, μεταφυτευθὲν ἐν Ρώμῃ, τὸ *as* τοῦτο, ἐσημάνθη (*as signatum*), κυρίως ἀπὸ τοῦ 268 χρόνου πρὸ Χριστοῦ, ἐμπεριέχον δώδεκα οὐγγιῶν χαλκοῦ βάρους καὶ ἀξίαν.

Ἄλλ' ἢ εἰς Ρώμην, ἐν γένει εἰσποίησις μεταλλικοῦ νομίσματος ἀλλοιώσαντος τὰς εἰς κτήνη προγενεστέρας ὀφειλᾶς εἰς τοιαύτας νομισματικὰς, συνετελέσθη πολὺ πρότερον διὰ τῆς «*Lex papiria*» (*De multarum aestimatione*), καθορισθέντος ὅτι δέκα *as* δύνανται ἐν πρόβατον, εἷς δὲ βοῦς ἑκατὸν ἄσσα! Τοῦτο ἀπετέλεσε τὴν ἀρχὴν τῆς νομισματικῆς μετρήσεως.

γ'—Καὶ ταῦτα μὲν, μὴ ἄγνωστα ἐν τῇ νομισματικῇ καὶ οἰκονομικῇ καθόλου ἱστορίᾳ, προπαρασκευαστικῶς καὶ πῶς ἐρμηνευτικῶς ἐξέθεμεν. Ἄλλ' ὁ τῆς παρούσης σκοπὸς ἀλλαχοῦ ἐγκειται· δηλονότι ἐνθεν μὲν νὰ καταδείξῃ, ὅτι πλάνη κρατεῖ παρὰ πολλοῖς, φρονούσιν ὅτι χρυσὸς καὶ ἄργυρος ἐλάχιστα παρ' ἀρχαίους ἐνομισματοποιούντο,

¹ Ὅρα ἡμέτερον ἔργον: «*Σύστημα Πολιτ. Οἰκονομίας*» 2, σ. 232 ἑπ.

ἐτέρωθεν δ' ἄλλως, ὅτι ἡ ἐν πλείσταις περιστάσεσι, χρήσις σιδηρῶν νομισμάτων, ἄλλοῖον κατέχει γενεσιουργὸν αἷτιον, καὶ τέλος ὅτι ἡ καταναγκαστικὴ κυκλοφορία ἐφηρμόσθη πολλάκις παρ' ἀρχαία Ἑλλάδι, ἐν ἀντιμετωπίσει δυσχερῶν οἰκονομικῶν περιστάσεων καὶ ἐν χρόνοις ἐνδεείας.

Ἄλλ' οἱ οἰκονομικοὶ ιστοριοδίφαι *Brandis, Meyer, Giraud Souchon, Laligant* κλπ., ἰδίᾳ δὲ οἱ *Ridgeway* («*The origin of metallic Currency*» 1892), καὶ ὁ *Schürz* («*Grundriss einer Entstehungsgeschichte des Geldes*» 1898), ὡς καὶ ὁ *Klaproth*¹ φρονοῦσιν ὅτι πρῶτοι οἱ Σῖναι ἀπὸ τῆς 9^{ης}-15^{ης} ἑκατονταετηρίδος προέβησαν εἰς ἐκδόσεις χαρτίνου νομίσματος ἀποκληθέντος *φεί-ταίεν* = ἰπταμένου, ὅπερ τελείως κατηξυτελείσθη, λόγῳ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἐκδόσεων, μέχρις οὗ ἀπηγορεύθη τελείως ἡ κυκλοφορία του, ὑπὸ τῆς δυναστείας τῶν «*Mandschú*». Ἐκεῖθεν ἡ ἰδέα μετεφύτεύθη ἐν Εὐρώπῃ παρὰ τοῖς Ἀγγλοσάξωσι πρῶτον, εἶτα ἐν Βενετίᾳ καὶ Νεαπόλει, καὶ ὑπὸ τὸν Λουδοβῖκον τὸν 4^{ον} ἐν Γαλλίᾳ.

Ἄλλ' ὡς γνησίᾳ μορφῇ καταναγκαστικῆς κυκλοφορίας παρουσιάζεται συνήθως, ἔνθεν μὲν ἡ ἐν ἔτει 1720 ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ τραπεζικοῦ συστήματος τοῦ σκώτου *Law* ἐν Γαλλίᾳ, βραδύτερον δὲ ἡ ἐν ἔτει 1789 γαλλικὴ χαρτονομισματικὴ περίοδος τῆς ἐπαναστάσεως, ὁπότε ἡ Ἑθνικὴ Συνέλευσις προτάσει τοῦ «*Mirabeau*», τοῦ ἀποκληθέντος «φίλου ἀνθρώπων», ἀπεφάσισε καὶ ἔθετο εἰς κυκλοφορίαν τὰς γνωστὰς «*Assignats*», ὅθεν καὶ ἡ Ἑλληνικὴ λέξις = «*Σιχνάτσα*», (*Signatsa*). Πλέον τούτων οἱ εἰδικοί ιστορικοὶ οἰκονομολόγοι καὶ αὐτὸς ὁ λεπτομερέστατος ἔτι *Boeck*², οὐδὲν ἀναφέρουσιν εἰδικῶς περὶ ἐφαρμογῆς τοῦ θεσμοῦ παρ' ἀρχαίοις.

δ'—Ἡμεῖς ὅμως, οἵτινες πρὸ πολλῶν χρόνων, ἐπησχολήθημεν μὲ τὰ οἰκονομικὰ τῶν ἀρχαίων, ἐν μὲν τοῖς διαφόροις οἰκονομολογικοῖς ἡμῶν βιβλίοις, παρουσιάζομεν παραδόξους τινὰς τύπους καὶ μορφὰς νομισματικῶν ἀρχαίων κανόνων, ἰδίᾳ παρ' Ἴωσι καὶ Ἑλλήσι, κατόπιν δὲ εὐρυτέρας σπουδῆς ἐπέισθημεν ὅτι οὗτοι, οὐ μόνον ἦσαν τέλειοι γινῶσται τῶν κινήσεων τοῦ νομίσματος—μετάλλου, ἀλλ' ὅτι καὶ τὸ σύστημα αὐτὸ τῆς καταναγκαστικῆς κυκλοφορίας, καὶ καλῶς ἐγνώρισαν καὶ ἔθεντο εἰς ἐφαρμογὴν, ὡς ἤδη θὰ δεῖξωμεν περαιτέρω, διαφερούσης μόνον τῆς ὕλης, ἣτις ἐξελέγη τότε, πρὸς τὴν σήμερον ἐκλεγομένην πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ ἐλλείποντος πολυτίμου μετάλλου.

Καὶ ἀληθῶς παρὰ τὴν σφαλερὰν ἐκδοχὴν γάλλων τινῶν καὶ γερμανῶν ἀρχαιοδιφῶν οἰκονομολόγων, καθ' ἣν οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες θεωρητικῶς μόνον ἐγνώριζον τὴν κυριαρχίαν τῶν δύο πολυτίμων μετάλλων, τοῦ κιτρίνου καὶ τοῦ λευκοῦ, ἐπὶ τοῦ νομίσματος, διότι, καθ' ἃ οὗτοι φρονοῦσι, δὲν ἐγένετο παρ' ἐκείνοις χρήσις εἰμῆ σιδηρῶν,

¹ *Mémoires relatifs à l'Asie*, 1, p. 375.

² (*Staatshaushaltung der Athener*, II καὶ I,

νομισμάτων, ἔχομεν κυρίως μὲν τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου, ἀναφέροντος ὅτι ἐκ Λυδίας διεδόθη ἡ χρῆσις σεσημασμένων χρυσοῦν καὶ ἀργυρῶν νομισμάτων παρ' Ἑλλησι, ἰδίᾳ δὲ τὴν θαυμασίαν πραγματείαν τοῦ Ξενοφῶντος περὶ «πόρων ἢ προσόδων τῆς Ἀττικῆς» (Περὶ ἀργυρείων καὶ ἀργυρίδων), ὅστις οὐ μόνον προτρέπει τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ ἀργύρου πρὸς νομισματοποίησιν, ἀλλὰ καὶ ἐν θαυμασίῳ ἀφορισμῷ ἐκτίθησι τὴν ἀξίαν χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἐν ἀλληλεξαρτήσῃ, ἡρτημένην τῆς αὐξομειώσεως τῆς παραγωγῆς αὐτῶν. Καὶ λέγει, ὡς ὁ σοφώτερος οἰκονομολόγος, «*Εἰ δέ τις φήσῃ καὶ χρυσίον, μηδὲν ἦσσαν χρήσιμον εἶναι, ἢ ἀργύριον, τοῦτο μὲν οὐκ ἀντιλέγω, ἐκεῖνο μέντοι οἶδα, ὅτι καὶ χρυσίον, ὅταν πολὺ παραφαίνη, αὐτὸ μὲν ἀτιμώτερον γίγνεται, τὸ δ' ἀργύριον τιμώτερον ποιεῖ*». Εἶναι τοῦτο, ἡ διάλληλος μεταλλικὴ σχέσις, ἢ βραδύτερον ὑπὸ τῶν οἰκονομολόγων, διερευνηθεῖσα ἐν τῷ διμεταλλικῷ συστήματι, ὅπως ἦτο γνωστός, (ὡς πρῶτος κατέστησα γνωστὸν τοῦτο)¹, ὁ καλούμενος Νόμος τοῦ «*Gresham*», τῆς βάσεώς του μνημονευομένης παρ' Ἀριστοφάνη (Βάτραχοι, στ. 718), ὅστις συγκρίνει τὴν φυγάδευσιν τοῦ καλοῦ νομίσματος, κακοῦ κυκλοφοροῦντος, πρὸς τὴν παρατηρουμένην ἐξαφάνισιν τῶν καλῶν πολιτῶν, ἐν Χώρα παρ' ἧ ἔπικρατοῦσιν οἱ φαῦλοι.

Καὶ θαυμασίως, ἀντιπαραβάλλει, τὰ «*κακίστῳ κόμματι πονηρὰ χαλκία*», τὰ ἄσχημα καὶ ἄτιμα, κεκωδωνισμένα νομίσματα, πρὸς τὰ «*μοχθηρὰ καὶ ἄσχημα ἀνδράγια*». Ὁμιλῶν ὅμως ὁ Ἀριστοφάνης, περὶ πονηρῶν χαλκίων, δὲν ἐννοεῖ μόνον νομίσματα ἐκ χαλκοῦ, ἀλλὰ συλλήβδην πάντα τὰ διὰ παρανόμου καὶ ὑπερβολικοῦ μίγματος εὐτελοῦς ὕλης ἡλλοιωμένα καλὰ νομίσματα, ὑπαινισσόμενος ἰδίᾳ, τὰ ἐπὶ ἄρχοντος Καλλίου τεθέντα εἰς εὐρεῖαν κυκλοφορίαν, περὶ οὗ ζήτηματος θέλομεν κατωτέρω δεόντως ἐκθέσθαι.

ε'—Ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτων ὡσαύτως, οὐδαμῶς δύναται τις νὰ συμπεράνη ὅτι μόνον «*πονηρὰ χαλκία*» ἐκυκλοφόρου ἐν Ἑλλάδι, ἔστω καὶ κατὰ τὰς ρητῶς ἀναφερομένας καὶ ἐπικρινομένας ἐποχάς. Διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀπὸ τῶν Περσικῶν ἰδίᾳ πολέμων μέχρι τῶν τοῦ Δημοσθένους χρόνων, χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ νομίσματα ἐτέθησαν εἰς ἐντατικὴν νομισματοποίησιν καὶ κυκλοφορίαν, ἐνθὲν μὲν λόγῳ ἐκμεταλλεύσεων ἑλληνικῶν, ἐτέρωθεν δ' ἄλλως συνεπεῖα εἰσαγωγῆς ὄγκων χρυσοῦ καὶ ἀργύρου.

Καίτοι δὲ κατ' ἀρχὴν, ὁ χρυσὸς ἐν Ἑλλάδι, δὲν εὗρητο κατὰ κανόνα ὑπερτετιμημένος, τῆς ἀξίας του ὡς πρὸς τὸν ἄργυρον, παρουσιαζούσης ἀρχικῶς ἀναλογικὴν σχέσιν, 13 1/3 ἕως 12 πρὸς 1, ἐν τούτοις μετὰ τὴν κατάρκτησιν τοῦ Περσικοῦ Κράτους ὑπὸ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Λυσίου, ἡ σχέσις αὕτη κατέπεσεν εἰς τὸ 10 πρὸς 1 ἕως 11:1, (Λυσίας ὑπὲρ Ἀριστοφ. Χρημ.), τοῦθ' ὅπερ ἐνδεικνύει τὴν λόγῳ τῶν προστεθεισῶν νέων χρυσοφόρων πηγῶν, ἔκπτωσιν τῆς ἀξίας τοῦ κιτρίνου μετάλλου, ἰδίᾳ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸν ἄργυρον.

¹ Περιοδ. «*Οἰκονομικὰ Χρονικά*» 29 Μαΐου 1904, τευχ. 22.

Ἡ δὲ τοιαύτη ἀφθονία τῶν μετάλλων, ἐπελθοῦσα τὸ μὲν ἐξ εἰσαγωγῆς, τὸ δὲ ἐξ ἐκμεταλλεύσεως, ἰδίᾳ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Δημοσθένους, ἐπήγαγεν ἀξίαν χρήματος κατὰ τὸ πέμπτον ἤσσανα τῆς τῶν Σολωνείων χρόνων. Περὶ τῆς τοιαύτης ἄλλως τε, εἰσαγωγῆς χρυσῶν ἀλλοδαπῶν νομισμάτων, καὶ τῆς μεταγενεστέρας σημάσεως τοιούτων, ἔχομεν καὶ τὴν τοῦ Ἡροδότου ρητὴν μαρτυρίαν (I. 94). Οὕτως ἐν Ἀθήναις πλὴν τῶν ἐξ ἀπέφθου χρυσοῦ εἰσαχθέντων «δαρεικῶν» ἐκ τοῦ Περσικοῦ Κράτους προσελθόντων, ἐκόπη ὁ «χρυσοῦς στατήρ» βάρους μὲν δύο δραχμῶν, ἀξίας δὲ εἴκοσιν ἀργυρῶν, ὡς μνημονεύουσιν οἱ Λυσίας (Περὶ Ἀριστοφ. χρημάτων), καὶ Δίων ὁ Κάσσιος. Τὸ δὲ παρὰ πολλοῖς Ἑλλησι συγγραφεῦσι μνημονευόμενον «καινὸν χρυσίον» εὑρητο εἰς ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὸ «ἀρχαῖον νόμισμα», ὅπερ ἐθεωρεῖτο τὸ ἀργυροῦν. Ὁ Περικλῆς ἐν τῇ περιφῆμῳ του ἀγορεύσει πρὸς Ἀθηναίους, περὶ τοῦ θησαυροῦ καὶ τῶν δαπανῶν πολέμου (Θουκυδ. II 13), ποιεῖται μνηεῖαν περὶ σοβαρᾶς ποσότητος σεσημασμένων χρυσῶν νομισμάτων, «προσιόντων μὲν ἑξακοσίων ταλάντων», ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ φόρου κατ' ἐνιαυτόν, ἀπὸ τῶν ξυμμάχων τῇ πόλει, ἀνευ τῆς ἄλλης προσόδου, ὑπαρχόντων δὲ ἐν τῇ ἀκροπόλει ἔτι τότε ἀργυρίου ἐπισήμου ἑξακισχιλίων ταλάντων, «χωρὶς δὲ χρυσοῦ ἀσήμου καὶ ἀργυρίου ἐν ἀναθήμασι» κλπ. Δεδομένου ὅθεν ἐκ τοῦ συνόλου τῆς ἀγορεύσεως ταύτης τοῦ Περικλέους, ὅτι ὅπου ἐσκόπει νὰ ὀμιλήσῃ περὶ σεσημασμένου ἀργύρου, ὡς καὶ περὶ ὄγκων χρυσοῦ μὴ νομισματοποποιημένων, (οὕτως ἐν *loco citato*: «ἔτι δὲ καὶ ἐκ τῶν ἄλλων ἱερῶν προσετέθη οὐκ ὀλίγα χρήματα.... καὶ αὐτῆς τῆς Θεοῦ τοῖς παρακειμένοις χρυσοῖσι· ἀπέφαινε δ' ἔχον τὸ ἄγαλμα τεσσαράκοντα τάλαντα σταθμὸν χρυσοῦ ἀπέφθου καὶ περιαιρετὸν εἶναι ἅπαν κλπ.» (Θουκυδ. II. 4-7), τὸ ἐδήλου ρητῶς, ἐν τῇ ἀγορεύσει του, συνάγεται ὅτι πλὴν τούτων, τὰ λοιπὰ μνημονευόμενα παρ' αὐτοῦ τάλαντα οὐχὶ ἀργυρίου ἐπισήμου ἢ ἀσήμου, ἀσφαλῶς ἦσαν χρυσᾶ τοιαῦτα, ἀντιθέτως πρὸς τὴν γνώμην ἣν ἐκφράζει ὁ Boeck¹, ὅστις μόνον ἀλλοδαπὰ χρυσᾶ νομίσματα δέχεται ὅτι ἐκέκτητο ὁ τότε Ἀττικὸς θησαυρὸς.

Πλὴν τῶν ἄνω χρυσῶν ταλάντων καὶ στατήρων, εἶναι γνωστὰ τὰ περὶ Κυζικηκῶν, Λαμψαϊκῶν καὶ Φωκαϊκῶν, τοῦ γνησίου χρυσοῦ στατήρος κατὰ Πολυδεύκην δυναμένου μᾶν, ἐν ᾧ ὁ Κυζικηκὸς κατὰ Δημοσθένη (Κατὰ Φορμίωνος 11-34) ἰσοῦτο πρὸς 28 δραχμάς, «τῶν μὲν γὰρ ἑκατὸν καὶ εἴκοσι στατήρων, γίνονται δραχμαὶ τρισχίλια τριακόσια ἐξήκοντα». Ἐπὶ πλέον μνημονεύονται πολλαχοῦ ἡμισυ στατήρος, ἡμίχρυσος, τρίτον ἢ ἕκτον ἢ δωδέκατον, ἡμίεκτον, ἅπαντα εἰς χρυσόν. Μέχρι δὲ τοῦ 1/4 τοῦ ὀβολοῦ ἦσαν ἀργυρᾶ κατ' ἀρχὴν, ὑφισταμένου ὅμως καὶ 1/4 ὀβολοῦ εἰς χαλκόν, τὸ καλούμενον «δίχαλκον».

Κατ' ἀκολουθίαν, ἐν ᾧ εἶναι ἐκτὸς ἀμφισβητήσεως, ὅτι παρ' Ἑλλησιν καὶ ἰδίᾳ

¹ Staatshaushaltung κλπ. *loc. cit.* I. 39.

Ἄθηναίους, ἐκράτει διμεταλλιστικὸν σύστημα, συνάγεται ἐκ πασῶν τῶν μαρτυριῶν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὅτι μόνον τὰ κατώτερα νομίσματα ἦσαν χαλκᾶ, τὰ καλούμενα σήμερον συμπληρωματικά (*de Billon*), ὅτι δὲ χρυσὸς καὶ ἄργυρος ἱκανῶς ἐσημαίνοντο, ὅθεν ἡ ἐκπληξίς ξένων συγγραφέων περὶ τῆς συχνῆς χρήσεως σιδηροῦ νομίσματος, ἄλλοθεν μόνον εὐρίσκει ἐξήγησιν, παραλειφθεῖσαν ἄχρι τοῦδε ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς οἰκονομικῆς καὶ νομισματικῆς. Καὶ ἐξερευνηθέντων, τῶν ἐκάστοτε περιπτώσεων τῆς κυκλοφορίας σιδηρῶν νομισμάτων, ἀριθῆλως συνάγεται, ὅτι αὕτη συνωδεύετο ἐκασταχοῦ καὶ ἐκάστοτε ὑπ' ἀναλόγων περιστάσεων οἰκονομικῶν δυσχερειῶν καὶ μεταλλικῆς στενοχωρίας, καύτην δὲ τὴν ἔνδειαν κατ' ἔλλειψιν νομίσματος μετάλλου, ἀπεσκόπει νὰ ἀναπληρώσῃ μία καταναγκαστικὴ κυκλοφορία ἀσήμου ἢ ἀδοκίμου νομίσματος, ἐξ εὐτελεστέρων ὑλῶν.

Εἰς τοιαύτην, φερ' εἰπεῖν, δυσχέριαν, εὐρέθησαν καὶ οἱ Κλαζομένοι. (Ἄριστ. «Οἰκονομικὸς» II 2, 12), οἵτινες ὀφείλοντες μεγάλα χρέη, ἠναγκάσθησαν νὰ κόψωσι σιδηρὰ τάλαντα, ἐκπροσωπήσαντα, ἀσφαλέστατα λέγομεν, τὸ καλούμενον πιστωτικὸν νόμισμα, ὡς παρ' ἡμῶν τὸ ἐν ἀναγκαστικῇ κυκλοφορίᾳ τραπεζογραμμάτιον. Ἄλλ' οἱ ἐκπλησόμενοι ξένοι συγγραφεῖς, διαποροῦσι πῶς τοιοῦτον ἀδόκιμον καὶ ἐπιχώριον μόνον ἀξίαν κεκτημένον νόμισμα, ἐγένετο ἀποδεκτὸν δι' ἐξωτερικὴν συναλλαγὴν, καὶ πῶς προσεδόθη αὐτῷ, δύναμις ἀναπληρωτικῆ ἀξίας μετάλλου, καὶ δὴ πρὸς σκοπὸν ἐξοφλήσεως ξένης ὀφειλῆς! Ἄκριβῶς ὅμως ἡ ἀπορία αὕτη, εἶνε καθ' ἡμᾶς, ἡ καταδεικνύουσα ὅτι ἐπρόκειτο περὶ πιστωτικῶν νομίσματος ἐν καταναγκαστικῇ κυκλοφορίᾳ, ἐκ μεταλλικῆς οὐσίας, ἀδοκίμου μὲν, γενομένης δὲ δεκτῆς ὑπὸ τῶν πιστωτῶν τῶν Κλαζομενίων, οἵτινες τὴν δημιουργηθεῖσαν ἐντεῦθεν ἐπικαταλλαγὴν, διαφορὰν δηλονότι ἀξίας χρυσοῦ καὶ σιδήρου, ἐδέξαντο νὰ καταβάλωσιν τοῖς δανεισταῖς αὐτῶν ὑπὸ μορφὴν τόκου, ὅπως ἀναλόγους περιπτώσεις κατέχομεν, ὅποτε ἀρχαιότερον ἐν Γαλλίᾳ εἶχεν ἐφαρμοσθῆ ἡ «*monnaie obsidionnale*», πολιορκητικὸν νόμισμα, ἀναγκαστικῶς κυκλοφοροῦν ἐκ λόγων πολιορκίας, πολέμων καὶ τὰ τοιαῦτα (Ἐν «Ἀμερικῇ» ἐφηρμόσθη ὡσαύτως ὑπὸ τίτλον «*Kontinental Money*» ζ'). Θὰ δεῖξωμεν ὅμως καὶ ἔτι σαφεστέρως περιπτώσεις, καθ' ἃς τὸ σιδηροῦν νόμισμα, ἦτο παρ' ἀρχαίοις μόνον ἀναγκαστικῶς κυκλοφοροῦν, λόγῳ ποικίλων δυσχερειῶν οἰκονομικῆς φύσεως.

Εἶνε ἀληθές, ὅτι οἱ ξένοι συγγραφεῖς ἐν τῇ ἐκπλήξει των, τῇ περὶ σιδηροῦ νομίσματος, ἐπηρεάσθησαν ἐκ τοῦ νομισματικοῦ συστήματος, τῆς ἀρχαίας Σπάρτης, ἥτις, ἰδίᾳ κατὰ τὴν νομοθεσίαν τοῦ Λυκούργου, ἐλαχίστην ἀπέδιδε προσοχὴν πρὸς τὸ εἶδος καὶ τὴν φύσιν τοῦ νομίσματος, ὡς μέσου συναλλαγῆς, καὶ τοῦτο λόγῳ τῆς παρὰ Λακεδαιμόνιους ἐδικῆς περὶ πλοῦτον ἀδιαφορίας, καθὰ φθέγγεται Ξενοφῶν («*Λακεδαιμονίων Πολιτείας*» Κεφ. Ζ' α' δ'). Ἐν τούτοις, καίτοι λόγῳ τῆς παρ' αὐτοῖς κρατούσης ἀρχῆς περὶ ὀλιγαρχείας, οὐδεμία σοβαρὰ μέριμνα ἐδίδετο πρὸς καλλιέργειαν καὶ

ἐκμετάλλευσιν τῶν «*συλλεκτικῶν βιομηχανιῶν*», ὅμως τόσον ὁ χρυσὸς ὡς καὶ ὁ ἄργυρος δὲν κατεφρονοῦντο ἐντελῶς. «*Χρυσίον γε μὴν καὶ ἄργύριον, ἐρευνᾶται ἂν τι που φανῆ· τί ἂν οὖν ἐκεῖ χρηματισμὸς σπουδάζοιτο, ἐνθ' ἢ κτήσις πλείους λύπας, ἢ ἢ χρῆσις εὐφροσύνας παρέχει!*» (Λακεδαιμ. Πολιτείας I. ζ').

Τοῦναντίον, ὅμως αἱ Ἀθῆναι ἀπέδωκαν μεγίστην σημασίαν εἰς τὴν χρῆσιν καὶ κυκλοφορίαν γνησίων μετάλλων καὶ ἐφοβοῦντο δεόντως, τὸν ἐκ τῆς ἀλλοιούσεως τῆς ἀξίας των, κατεξευτελισμὸν, ὡς ἐξάγεται ἐκ μαρτυριῶν Πλουτάρχου, καθ' ἃς τραχεῖαι οἰκονομικαὶ κρίσεις πολλῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν, προῆλθον ἀπὸ τοῦ ὅτι αὐταὶ ἀναφανδὸν ἐχρῶντο ἡλλοιωμένοις νομίσμασι, μεμιγμένοις μετ' ἀμέτρου μίγματος, μολύβδου ἢ χαλκοῦ, δημιουργοῦντος κίνδυνον κατεξευτελισμοῦ αὐτῶν.

Ζ'—Παρὰ τὴν οὕτω καὶ ἐν ἀρχαίαις Ἀθῆναις, κρατοῦσαν δόξαν περὶ ὑγιῶς νομίματος-μετάλλου, καὶ αὐταὶ εὐρέθησαν, ἐν τούτοις, εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ καταφύγωσιν εἰς ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν ἡλλοιωμένων νομισμάτων, τῶν «*πονηρῶν χαλκίων*», περὶ ὧν ὁμιλεῖ ὁ Ἀριστοφάνης.

Οὕτως ὑπὸ ἄρχοντα Ἀντιγένην, ὁπότε τὸ Ἀθηναϊκὸν Κράτος ὑφίστατο δριμεῖαν οἰκονομικὴν κρίσιν, ἰδίᾳ λόγῳ πολεμικῶν παρασκευῶν, τὸ ἄργυροῦν ὡς καὶ τὸ χρυσοῦν τάλαντον, ἐμίγησαν μεθ' ἱκανοῦ κρᾶματος χαλκοῦ καὶ μολύβδου, ἅτινα προῆλθον ἀπὸ τοῦ ἀγάλματος τῆς Θεᾶς «*Νίκης*»: ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ μίξεως, νέον προέκυψεν τάλαντον, ἱκανῶς μὲν κατ' ἐσωτερικὴν ἀξίαν ἡλλοιωμένον, τεθὲν δ' εἰς κυκλοφορίαν κατὰ τὴν προτέραν ὀνομαστικὴν ἀξίαν τῶν γνησίων τάλαντων.

Τοῦτ' αὐτὸ συνετελέσθη καὶ ὑπ' ἄρχοντα Καλλίαν οὕτινος τὰ «*πονηρὰ χαλκία*», ὑπονοεῖ ὁ Ἀριστοφάνης.

Γνωστὸν δὲ τυγχάνει τοῖς πᾶσιν, ὅτι ἢ ἐκ τῆς πραγματικῆς πρὸς τὴν ὀνομαστικὴν ἀξίαν προκύπτουσα καταλλακτικὴ διαφορά, ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ κεῖται ὑπὲρ τοῦ διενεργοῦντος τὴν τοιαύτην νομισματικὴν ἀλλοίωσιν καὶ ἀποκερδαίνεται ὑπ' αὐτοῦ.

Ἄλλ' οἱ ἀρχαῖοι, οἱ τοιαύτην ἀλλοίωσιν ἐπιχειρήσαντες, τὴν διαφορὰν τὴν προκύπτουσαν, ἀπέδιδον εἰς τὸ Κράτος, ὅπως παραπλησίως συμβαίνει μὲ τὴν σημερινὴν περίπτωσιν τῆς καταναγκαστικῆς κυκλοφορίας, τῆς ποριζούσης τὸ ἀναγκαιοῦν μέταλλον ἐπὶ ταῖς κρατικαῖς ἀνάγκαις.

Παραπλησίαν τοιαύτην περίπτωσιν ἀναγκαστικῶς κυκλοφοροῦντος νομίματος, συναντῶμεν καὶ ἐν Καρχηδόνι, παρ' ἧ κατ' Αἰσχύνην τὸν Σωκρατικὸν (Διάλογος «*Ἐρυσίας*» καὶ (Ἀριστ. Οἰκονομικὸς II 21), ἐγίνετο χρῆσις παραδόξου ἐπιχωρίου νομίματος, ὕλης τινος στερεᾶς, περικαλυπτομένης ὑπὸ περιβλήματος δεσποτινοῦ σφραγίδι σεσημασμένου, καὶ ἀποτελοῦντος οὕτω πιστωτικὸν νόμισμα, ἀνάλογον ἀκριβῶς πρὸς τὸ χαρτονόμισμα τῆς σήμερον, ἅτε μὴ ἐξαργυρωτέον εἰς γνήσιον μέταλλον. Τὸ δὲ ἐπιχώριον τοῦτο νόμισμα γινώσκει ἀκριβέστατα καὶ ὁ Πλάτων, (Νόμοι X:

742), ὡς προελθὸν κατ' αὐτὸν ἐκ Σπαρτιατικοῦ ὑποδείγματος, μόνον πρὸς ἐπιχώριον συναλλαγὴν, «ἐπιχώριον, αὐτοῖς μὲν ἔντιμον, τοῖς δ' ἄλλοις ἀνθρώποις ἀδόκιμον».

Ἡ'—Ἄλλ' αἱ διὰ τοῦ μνησθέντος μίγματος μίξεις καὶ ἀλλοιώσεις τῶν γνησίων μετᾶλλων, οὐδόλως πελάζουσι ταῖς παραπλησίαις μεταξὺ 11^{ης}-14^{ης} ἑκατονταετηρίδος, ὡς φέρ' εἰπεῖν, παρουσιάζεται, ἢ κατ' ἐξοχὴν ὁμοία κιβδηλεύσεις ἐπὶ καὶ ὑπὸ Φιλίππου τοῦ Ὁραίου, τοῦ κληθέντος παραχαράκτου καὶ κιβδηλοποιῦ, καὶ τὸν ὁποῖον ὁ Δάντης τοποθετεῖ ἐν τῇ «Κολάσει,» βιβρωσκόμενον ὑπὸ χοίρου! (Dante *Parad. Cant. XIX* στ. 118-120) «*Li si vedra il duol que sopra Senna, induce falseggiando la moneta, quei che morra di colpo di cotenna*».

Ἐνταῦθα δ' ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ τῶν ἀλλοδαπῶν συγγραφέντων παραπλάνησις, καθότι αἱ μὲν κιβδηλεύσεις καὶ παραχαράξεις, τῶν μεγιστάνων, φεουδαρχῶν καὶ ἡγεμόνων τοῦ μέσου ἰδία αἰῶνος, ἐπεχειροῦντο ὑπ' αὐτῶν, ὅπως τοῖς ἀποκομιζῶσι προσωπικὰ κέρδη, ἄτινα βραδύτερον ἐνομιμοποιήθησαν, ἐν εἶδει τελῶν, ἀποκληθέντων «τιμαριωτικὰ τέλη» (*seigneurie*), ἐνῶ παρ' ἀρχαίοις Ἑλλησι, κατὰ γενικὴν ἀρχὴν μὲν αἱ μίξεις ἐκείναι κράματος πολυτίμου καὶ εὐτελοῦς μετάλλου, οὐδὲν ἕτερον συνετέλουν, ἢ μείωσιν τῆς ἀληθοῦς νομισματικῆς ἀξίας, δι' ἀναγκαστικῆς νόμου κυκλοφορίας τῶν οὕτως ἡλλοιωμένων νομισμάτων, τοῦ κράματος κατ' ἀρχὴν διατηρηθέντος ἐν νομίμῳ τίτλῳ (*alliage*), καὶ μόνον ἐν ὅλως ἐξαιρετικαῖς περιπτώσεσιν ὑπερβάτος πᾶν ὄριον καὶ δημιουργήσαντος τὸν ἐξευτελισμὸν ὃν ἐπικρίνει ὁ Πλούταρχος. Πάντως δ' ὁμοῦς ἡ τοιαύτη μορφή καταναγκαστικῆς κυκλοφορίας, εἶνε πολλῶ μᾶλλον κατοχυρωμένη καὶ ἀσφαλεστέρα, τῆς κρατούσης σήμερον, καθότι ἡ μὲν ἀρχαία ἐν τῷ ἐξευτελισμῷ τοῦ νομίματος, εὕρισκεν ὄριον τὴν οἰανδήποτε ἀξίαν τῆς ὕλης τοῦ νομίματος, ἐν ᾧ ἐν τῷ σημερινῷ θεσμῷ τοῦ χαρτίνου νομίματος, οὐδὲν συναντᾶται ὄριον, ἰδίᾳ, προκειμένου περὶ ἐπαναλήψεως τῶν ἐκδόσεων.

Κατ' ἀκολουθίαν, θεωροῦμεν ὡς ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἐν τῷ διενεργουμένῳ παρ' ἀρχαίοις κράματι πολυτίμου καὶ εὐτελοῦς μετάλλου, ἀφεωρᾶτο πάντως ἡ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη καλύψεως οἰκονομικῶν δυσχερειῶν, ἢ δὲ ἀποκέρδησις τῆς διαφορᾶς τῆς ὀνοματικῆς πρὸς τὴν ἀξίαν τῆς ὕλης, ἐπραγματοποιεῖτο οὐχὶ διὰ σκοποῦς ἰδιοτελεῖς, ἀλλὰ μόνον ὑπὲρ τοῦ Κράτους.

ζ'—Ἦδη ἐν παρόδῳ, ἀλλὰ κατ' ἀνάγκην, δεόν νὰ ἀναφέρωμεν καὶ τὴν μνημονευομένην παρὰ πολλῶν, ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν τὴν ἐπιχειρηθεῖσαν διὰ τῆς ἀναρροθμίσεως τοῦ Σόλωνος, κληθείσης δὲ «σεισαχθείας».

Καθ' ἡμᾶς, ἐνταῦθα δὲν πρόκειται πλέον περὶ παραπλησίας κυκλοφορίας ἀλλὰ μόνον περὶ μείζονος νομισματικῆς διατιμῆσεως τῆς μνᾶς, προσπελαζούσης κατὰ τὴν βάσιν τοῦ συστήματος, εἰς τὴν παρ' ἡμῖν συντελεσθεῖσαν δραχμοποίησιν! Ἴδου πῶς φθέγγεται ὁ Πλούταρχος, ὁ δριμύτως τὴν ἀναρροθμίσειν ἐκείνην ψέξας, ὡς ὁ σοφώ-

τερος τῶν οἰκονομολόγων «ἐκατὸν γὰρ ἐποίησε δραχμῶν τὴν μνᾶν, πρότερον ἐβδομήκοντα καὶ τριῶν οὔσαν, ὡς τ' ἀριθμῶ μὲν ἴσον, δυνάμει δ' ἔλαττον ἀποδιδόντων, ὠφελεῖσθαι μὲν τοὺς ἐκτίνοντας μεγάλα, μηδὲν δὲ βλάπτεσθαι τοὺς κομιζομένους» (Πλουτάρχου Σόλων αὐτόθι). Πλὴν, τὴν πλάνην καταγγέλλει ὁ Πλούταρχος περαιτέρω, ὡς καὶ τὴν προκύπτουσαν εἰς πάντας ζημίαν, διὰ τῆς ἀποδόσεως εἰς νομισματικὴν μονάδα, ἀξίας μείζονος ἐκείνης, τὴν ὅποιαν πρότερον πράγματι κατεῖχεν αὕτη, ὅπερ ἐπιστημονικῶς ἀληθέστατον.

Ὅπως δὲ τότε εἰς τὴν μνᾶν προσεδόθη μείζων ἀξία, οὕτω καὶ ἐν τῇ σημερινῇ δραχμοποιήσει, ἔτι τραχύτερον διετιμήθη ἡ δραχμὴ εἰκονικῶς, οὐχὶ τοῦλάχιστον γενικῶς ὅπως ἐπὶ τῆς Σολωνίου ἐποχῆς.

Κατ' ἀκολουθίαν τούτων, καὶ πράγματι ἐπὶ τοῦ προκειμένου, δὲν πρόκειται περὶ ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἀλλὰ μόνον περὶ ἀποδόσεως εἰκονικῆς ἀξίας εἰς τὸ κυκλοφοροῦν νόμισμα, μείζονος τῆς πραγματικῆς, τοῦθ' ὅπερ ἐπιστημονικῶς ἀποτελεῖ δυναμικὴν μόνον ἀλλοίωσιν τοῦ νομισματικοῦ κανόνος οὔτινος αὐξάνει ἢ ὀνοματικὴ ἀξία.

Οὕτω δέ, ἐν τῇ ἀναρρυθμίσει τοῦ Σόλωνος ἡ μνᾶ ἤτις ἐδύνατο πρότερον δραχμὰς ἐβδομήκοντα καὶ πέντε μόνον, ἐθεωρήθη ταυτοδύναμος πρὸς ἑκατόν.

ί—*Παράδοξον* ἐν τούτοις περιπτώσιν ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, πλὴν τῶν ἄνω ἐκτεθεισῶν ἀνευρίσκομεν ἐν ἀνακαλυφθέντι πρὸ μακροῦ χρόνου ψηφίσματί τινι τῶν «Ὁλβιοπολιτῶν», πιθανῶς δὲ ἀναγομένῳ εἰς τὴν τετάρτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, καὶ κατὰ τὸ ὅποιον συνάγεται ὅτι τοιαύτη κυκλοφορία ἐπεβλήθη ἐπὶ τῶν Κυζικηῶν στατήρων περιεχόντων ἐλαχίστην ποσότητα χρυσοῦ, ὡς κατεχόντων ἀξίαν πλήρη χρυσοῦ, ἀλλὰ καὶ τούτων μόνον δεκτῶν διὰ τὴν ἐγχώριον συναλλαγὴν.

Συμπέρασμα.—Κατόπιν τῶν ἄνω συντόμως ἀναλυθέντων, δὲν νομίζομεν ὅτι χωρεῖ δισταγμὸς τις, ὡς πρὸς τε τὴν γνῶσιν καὶ τὴν πρακτικοποίησιν τοῦ θεσμοῦ τῆς καταναγκαστικῆς κυκλοφορίας παρ' ἀρχαίους.

Ἡ μόνη διαφορὰ ὡς πρὸς τὴν σήμερον κρατοῦσαν, εἶναι ἡ ἐκ τῆς χρησιμοποιοῦθεις ὕλης. Οὕτω δὲ τὸ δερμάτινον νόμισμα τῆς Καρχηδόνος, ὅπερ βραδύτερον ἐμιμήθησαν καὶ οἱ Ἀγγλοσάξωνες, ὁ σίδηρος ἢ τὸ κράμα μετάλλων, ἀντικατεστάθη βραδύτερον, ἀρχικῶς μὲν ὑπὸ τῶν Σινῶν διὰ τοῦ χαρτίνου νομίσματος, τὸ ὅποιον μετ' οὗ πολὺ μετεφευτέετο εἰς Εὐρώπην, ἀρχικῶς μὲν ὑπὸ τύπον ἀναπληρωτικὸν τοῦ «νομίσματος-μετάλλου», μεταγενέστερον δὲ ὡς πιστωτικὸν καὶ μετὰ τῆς ἀναπτύχθεις τραπεζικῆς ἐξελίξεως ὡς «τραπεζικὸν γραμμάτιον», ὅπερ καθ' ὠρισμένας συνθήκας καὶ περιστάσεις προσλαμβάνει τὸν τύπον καὶ τὴν λειτουργίαν «νομίμου νομίσματος», ἧτοι τοῦ ἀναγκαστικῶς κυκλοφοροῦντος χαρτονομίσματος.

Ἐὰν κατ' ἀκολουθίαν οἱ ἀρχαῖοι προέκρινον εἰς τὴν ὑποκατάστασιν ταύτην τῶν πολυτίμων μετάλλων δερμάτινα, σιδηρᾶ, ἢ καὶ ἄλλως ἀνάμικτα μεταλλικὰ νομίσματα,

δεκτὰ εἰς πληρωμὰς κατὰ τὴν ὀνομαστικὴν ἀξίαν τῶν γνησίων καὶ μὴ ἡλλοιωμένων, τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ἐγίγνωσκον, ὡς ἄλλως φαίνεται παρ' ἀρχαίοις συγγραφεῦσι, τὴν τε πλήρη λειτουργίαν τῆς νομισματικῆς κινήσεως, ὡς καὶ τὸν προϊόντα ἐξευτελισμὸν τῶν ἀδοκίμων ὑποκαταστάτων νομισμάτων, προσπαθοῦντες νὰ θέσωσιν ὄριον εἰς τὸν ἐξευτελισμὸν ἐκεῖνον διὰ ποιᾶς τινος «ὑλης» κατεχούσης ὠρισμένην ἀξίαν, ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ οἰκονομικὴ ἱστορία μᾶς διδάσκει, ὅτι ὁ κατεξευτελισμὸς τοῦ χαρτίνου νομίσματος ἐν τῇ εὐχερείᾳ ἐπαναλήψει τῶν ἐκδόσεων δὲν συναντᾷ οὐδὲν πρόσκομμα καὶ δὲν εὐρίσκει ὄριον.

Καὶ κατὰ τοῦτο συνεπῶς οἱ ἀρχαῖοι ἀποδεικνύονται ὑπέρτεροι τῶν σημερινῶν νεωτεριστῶν ὡς καὶ τῶν πειρασμένων νὰ δημιουργήσωσι νόμισμα ἄνευ ὑλης¹.

RÉSUMÉ

L'auteur examine tout d'abord les divers systèmes monétaires, chez les anciens peuples en général, et en réfutant l'opinion commune que les métaux précieux n'y jouaient qu'un rôle subordonné, concurremment avec une monnaie principale *de fer ou bien de cuivre*, il se rapporte à de citations des écrivains anciens, pour indiquer le contraire, avec une seule distinction, qu'à l'origine les métaux jaune et blanc ne circulaient que sous forme de lingots ou barres, tandis que la monétisation véritable survient plus tard, les monnaies ayant pris alors la forme des disques soit lenticulaires, soit ovales ou entièrement rondes.

Ensuite l'auteur s'occupe spécialement du système monétaire en Grèce-antique, et il considère comme entièrement érronée l'opinion émise par plusieurs écrivains contemporains, que la monnaie principale consistait en fer, on en cuivre, les métaux précieux faisant une rare exception à la monétisation.

L'auteur, se referant à un grand nombre de citations définies des anciens écrivains Héllènes, tels que Platon, Aristote, Xénophon, Démosthènes, Hérodote, Lysias, Eschine le surnommé «*Socratique*», Plutarque etc., démontre clairement, que dans tous les États où la civilisation et les principes de l'État d'Athènes étaient propagées,—étant donné que Sparte et son système était autrement fondé dans la frugalité et simplicité totale,—alors presque en général dans la Grèce—Antique, c'était un bimétallisme, pas légal mais plutôt *libre* qui régnait; L'auteur prouve même par des citations du Xenophon, qu'aussi même en Sparte, on a admis en plusieurs cas le métal jaune et blanc malgré leur principe fondamental de simplicité absolue!

Quant à l'Etat d'Athènes, l'auteur examine minutieusement les périodes monétaires et présente la monétisation intensive en métaux précieux, pen-

¹ G. KNAPP'S *Nominalismus* κλπ. *Staatliche Theorie des Geldes* (1905). Βλ. περὶ τούτου ἡμέτερον ἔργον. Ἡ μείωσις τῆς ἀξίας τοῦ νομίσματος ἐν τῇ ἐκπληρώσει συμβάσεων. Σ. 8 καὶ ἐπ. Κρατικὴ θεωρία νομίσματος, (1924).

dant les temps de Démosthènes et de Lysias, quand la valeur réciproque de deux métaux soit rabattue à 1:11 et même à 1:10. Et cela, par une surproduction du métal jaune, ainsi que par cause des importations excessives.

L'auteur insiste aussi sur l'opinion contraire, que dans des périodes différentes, c'était le fer ou le cuivre qui circulaient comme monnaie principale, ainsi que dans les temps des chefs d'État Antigènes et Kallias; il veut combattre contre cette opinion, en citant des anciens auteurs, et en présentant que dans ces temps aussi bien, toutefois que l'État se trouvait devant une crise ou difficulté financière ou bien économique, il s'était réfugié en fer ou cuivre, non rarement aussi en alliage illégal et exorbitant, pour constituer autant une monnaie fiduciaire, qu'une monnaie en cours-forcé réel, étant donné que la valeur nominale de cette nouvelle monnaie était conservée égale à celle de la précédente et intrinsèque!

C'est ce qui arrive aussi aux temps d'Antigènes et de Kallias, dont les mauvaises monnaies en cuivre («*ponira - chalkia*»), sont blâmés et satyrisés par Aristophane. L'auteur y va plus loin! C'est dans cette fondation qu'il retrouve le germe de la monnaie obsidionnale ou bien continentale, dont il cite plusieurs cas; il y en a même, ou les *statères et talents d'or* étaient entièrement substitués ou illégalement alliés au fer ou cuivre, en valeur nominale égale, dont on a remboursé des dettes étrangères, en payant le taux du change en qualité d'intérêt fixé! (*Clazoméniens* etc).

La cause principale qui engendrait alors soit cette substitution des métaux précieux, soit une *falsification*, n'était autre que les mauvaises finances, ou bien d'habitude, les dépenses de guerre! C'est dans ces aggravations économiques, qu'on retrouve la *dépréciation* de la monnaie falsifiée blâmée par Plutarque.

Néanmoins, on doit admettre, que ces cas rares de falsifications à l'apparence, ne seraient réellement que l'application du régime du Cours-forcé, dont les principaux éléments étaient contenus; à savoir même la substitution de la monnaie métallique *en propre sens, soit or ou argent*, par une autre de substance commune, soit le fer ou le cuivre, ou bien en alliage et titre illégal et exorbitant, et la conservation de la valeur précédente nominale, en second lieu.

L'auteur cite plusieurs cas pareils. On doit même estimer qu'Aristote, Platon et Plutarque, en examinant une telle monnaie en cours forcé, la désapprouvent entièrement, et ils ont une notion pleine des inconvénients qui l'accompagnent, par la répétition facile et libre des émissions!

N'est ce alors là la condamnation de *l'inflation*, connue par la Grèce antique? L'auteur n'exprime aucun doute, et il présume en présentant que dans le cours forcé antique c'était seulement la matière différente, telle que le fer, le cuivre ou bien aussi la peau, aujourd'hui remplacés par le papier.